

## نگرشی به تکالیف انسانی در برابر حقوق حیوانات

میلاذ رضائی<sup>۱</sup>

کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب، تهران، ایران

دکتر فاطمه باستانی

گروه الهیات، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران غرب، تهران، ایران

## چکیده

بررسی حقوق حیوانات همواره مد نظر حقوقدانان، فقها و دانشمندان حوزه ی علوم انسانی بوده و دلیل اهمیت این موضوع نادیده انگاشته شدن حق حیوانات در جوامع بشری کنونی است که بسیاری را بران داشته تا در این حوزه به فعالیت بپردازند. با وجود آنکه حیوانات برای خدمت رسانی و سود رسانی آفریده شده اند، اما این امر به معنای نادیده انگاشتن حقوق آنها نیست. بنابراین نباید به حیوانات فقط به چشم یک ابزار نگرسته شود، چرا که در دین اسلام هر موجود زنده ای دارای شعور است و انسانها را در قبال آنها مکلف می سازد و عدم رعایت حقوق آنها را، مستوجب معصیت می داند. مراد از حقوق حیوانات، حق حمایت است، زیرا آنان قدرت مطالبه حق خود را ندارند. البته منظور از این حق، حقوق مساوی یا مشابه با انسانها نیست زیرا ساختار فکری و اجتماعی حیوانات بسیار ساده تر از انسانهاست؛ حق حیوانات در زمره حق الله محسوب می شود. در دین اسلام حیوانات دارای حقوق هستند از قبیل حق حیات، حق نفقه، حق تغذیه، حق سکونت، حق بهداشت و حق تولید مثل. در این نوشته قصد شده تا بر تعاملات انسان با حیوانات و همچنین مراعات حال جسمی و روحی و رعایت عدالت و انصاف در برخورد با حیوانات پرداخته شود.

واژگان کلیدی: فقه اسلامی، حق، حقوق حیوانات، تکالیف در برابر حیوانات

<sup>۱</sup> نویسنده مسئول



## بخش اول: کلیات

در عصر حاضر با پدیده ای تحت عنوان حیوان ازاری مواجه می شویم که به خاطر لذت و یا ایجاد هیجان، بخصوص در فضای مجازی، روز به روز در حال فزونی است و حتی در این مورد پرونده های متعددی در محاکم قضایی تشکیل می شود. دلیل دیگر ضرورت بحث، فراگیر شدن استفاده غیر شرعی و غیر عقلی و غیر اخلاقی از حیوانات و ترویج و تبلیغ فرهنگ باطل ان است. مانند استفاده از حیوانات به عنوان وسیله تفریح مانند مسابقه جنگیدن خروس ها با گاوها و امثالهم که انسان تماشا کند و از اینکه بعضی حیوانات به جان هم بیفتند و بهم آسیب برسانند لذت ببرند و شاد باشند. و یا با شکار و صید بی رویه ی حیوانات برای جمع اوری کلکسیون خود قدم بر می دارند. از بعضی حیوانات بعنوان همدم و همراه بهره ببرند تا جایی که با ان حیوان انس می گیرند و از دیگر انسانها کناره می گیرند این نگاه افراطی به حیوان است. و این امر نشأت گرفته از عدم شناخت فلسفه خلقت حیوانات مختلف می باشد. لذا می طلبد که این مسئله از جایگاه شرعی و اخلاقی مورد بحث قرار گیرد تا فرهنگ صحیح استفاده و تعامل با همه ی حیوانات در متن جامعه نهادینه گردد. به نوعی هدف خلقت و شیوه استفاده صحیح از حیوانات بیان گردد. اگر از منظر حیات به این امر نگریسته شود یقین می کنیم که خلقت هیچ کدام از حیوانات عبس و بیهوده نیست. از انجا که قران کریم در سوره ی ال عمران ایه ۱۹۱. به بیهوده نیافریده شدن دستگاہ خلقت، اشاره دارد. و از طرفی در سوره ی بقره ایه ۲۹ اشاره به این دارد که همه ی نظام آفرینش را خداوند دانا آفریده است. درسوره ی غافر ایه ی ۷۹ هدف خلقت بعضی حیوانات تشریح شده. سوره ی نحل ایه ی ۷۵. سوره ی یاسین ایه ۷۱ و ۷۲ و سوره زخرف ایه ی ۱۲ که همگی به به آفرینش حکمت دار حیوانات اشاره گردیده. که اولاً خلقت هیچ حیوانی بیهوده و باطل نیست ثانیاً این خلقت برای انسان است. تنوع این همه از آیات نشانه ی اهمیت موضوع از دیدگاه خالق هستی و خالق انسان و حیوان است که هر کدام را در جایگاه خود و برای هدفی خاص خلق نموده. اینکه در قران می



فرماید: لئن شکرتم لازیدنکم و لئن کفرتم انّ عذابی لشدید. بدون شک و تردید یکی از نعمتهای بزرگ خداوند برای انسان خلق حیوانات و جانوران متعدد و متنوع است که در صورت فقدان آن چرخه‌ی زندگی ادمی (اکوسیستم) با خلل جدی مواجه خواهد شد. پس نیاز به شکر دارد و طبق نظر همه‌ی مفسرین منظور از شکر در این آیه و آیات دیگر شکر زبانی نیست بلکه شکر عملی است و برای تحقق این شکر نیاز به شناخت نعمت و نحوه‌ی حراست از شیوه‌ی استفاده از آن است. حقوق حیوانات در دین اسلام، اخلاق مدار است. اخلاق کمال معنوی دارد. اخلاق حکم می‌کند که یک جانبه و خودخواهانه میان زندگان تبعیض قائل نشویم. در مقاله از منابعی استفاده گردیده که به طور کامل حقوق حیوانات را مورد بررسی قرار داده است. در سایر مکاتب، ارزشی برای حیوان به مانند مکتب اسلام در نظر گرفته نشده است. در جهان بینی مادی گرا هدفی از خلقت وجود ندارد. حیوانات فقط یک ابزار هستند که دارای حقوقی نمی‌باشند اما دین اسلام دارای جهان بینی حقیقت‌گرا و هدف‌گرا است. که حیوانات شعور دارند و دارای احترام اند که هیچ کس حق اهانت به آنها را ندارد. کمال عقلی انسان استفاده‌ی صحیح از مخلوقات است که خدا برای او خلق کرده و کمال هر موجودی حرکت در مسیر صحیح خلقت آن است. این جهان بینی الهی است تنوع این همه از آیات نشانه اهمیت موضوع از دیدگاه خالق هستی و خالق انسان و حیوان است که هر کدام را در جایگاه خود و برای اهدافی خاص خلق نموده. و استفاده ناصحیح از هر کدام از موارد فوق الذکر نشانه‌ی کفران نعمت که همان استفاده از نعمتهای الهی در جهت غیر مقصود آن است.

در مقاله مذکور سعی شده است تا دیدگاه شارع مقدس تبیین گردد و مقدمه‌ای باشد برای تحقیق گسترده‌تر از آنچه در آن قرار داریم. مخاطبان مقاله به طور خاص حکومتها هستند در زمینه‌ی محیط زیست برای جلوگیری از آسیب به چرخه‌ی حیات. هم علمای معاصر در ایجاد قوانین و جلوگیری از تزییع حقوق حیوانات. بحث ما راجع به اصول اخلاقی است هم برای تبیین قانون برای متولیان اداره‌ی جامعه و پشتوانه‌ای برای تدوین قوانین مناسب. و هم برای



تمام افراد تا با آگاهی از قوانین الهی به حقوق حیوانات نگرشی ارزشی پیدا کنند. بنابراین ضرورت تبیین و تحقیق موضوع انکار ناپذیر است.

## بند اول: حق حیات

از مهمترین حقوق حیوانات بر صاحبش حفظ جان حیوان است. تا بدانجا که نماز از ارکان دین اسلام است و در هیچ حال ساقط نمی شود. یکی از مقدمات نماز طهارت است. اگر شخصی می داند هنگام داخل شدن به وقت اذان آبی را برای وضو پیدا نمی کند واجب است آبی را که در اختیار دارد برای وضو نگه دارد. اما حفظ و نگهداری حیوان تا بدانجا تاکید شده است که اگر شخصی مقداری آب را در اختیار دارد و ترس از عطش برای نفس محترمی اگرچه حیوان باشد، باید اب را به آنها بدهد و برای نماز تیمم کند (جبعی عاملی، ۱/ ۲۳۰). عده ای از فقها گویند حیوان مال است و برای دفع ضرر مالی باید آب را به حیوان داد. (محدث بحرانی، ۱۳۶۳: ۴/ ۲۹۰) اما عده ای دیگر از فقها گویند حیوانات دارای نفس محترمی اند و صاحب جگرهای تشنه که باید سیرایشان کرد. هم چنین اذیت کردنشان به وسیله تشنه نگهداشتن شان حرام است.<sup>۹</sup> (نجفی، ۱۴۰۹: ۵/ ۱۱۵) انسان و حیوان در احترام روح و لزوم نفی ضرر مشترک اند (فاضل هندی، ۱۴۰۵: ۷/ ۶۱۲) به طور مثال اگر تخته چوبی غصبی در ساخت کشتی به کار رفته باشد کردن آن تخته واجب است مشروط بر اینکه نفس محترمی ولو حیوان در خطر نباشد چرا که در چنین وضعی وجوب عمل از بین می رود. و حفظ جان حیوان مقدم میشود. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۷/ ۷۷) اگر کشتی در حال غرق شدن بود و درون آن کالا و موجودات زنده باشد، اولویت با بیرون انداختن کالاهاست و تا آخرین لحظه باید از جان حیوانات محافظت نمود. (بهوتی، ۱۴۱۸: ۳/ ۴۴۵ و ۴/ ۱۶۱ و ۱۶۲) همچنین است اگر حیوان مصدومی با نخ غصبی بخیه شود نیز برای حفظ جان آن حیوان نباید نخ غصبی را خارج نمود چرا که سبب تلف و بیماری حیوان می شود. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۷/ ۸۰، بهوتی، ۱۴۱۸: ۴/ ۱۰۶)



همانطور که کشتن غیر عمدی انسان، قطع اعضا و آسیب زدن به بدن او موجب پرداخت دیه از سوی جانی به فرد آسیب دیده است؛ انجام چنین رفتاری با حیوانات نیز موجب پرداخت دیه است. (نجفی، ۱۴۰۹: ۴۳/۳۹۰ و ۴۰۰) به طور مثال اگر کسی چشم حیوانی را کور کند باید یک چهارم قیمت آنرا به عنوان دیه پرداخت کند. (کلینی، ۱۳۸۸: ۷/۳۶۸، شماره ۳؛ ص ۳۶۷، شماره ۱، ۲)

### بند دوم: حق نفقه

در اسلام پیرامون حفظ و حراست از حیوانات احکام جامعی راجع به رسیدگی غذایی، تهیه ی محل مناسب برای نگهداری، رعایت اصول بهداشتی، ذکر گردیده است. که از آنها به عنوان نفقه نام برده می شوند. در حقوق اسلامی رسیدگی به حیوان بر مالک آن واجب بوده و مالک باید به قدر نیاز حیوان آب و غذا در اختیار او قرار دهد. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۱/۳۰۱، ۳۹۴؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۹: ۲/۳۴۵) خداوند متعال سیراب کردن جگره تشنه ای را دوست دارد و هر که جگر تشنه ای را سیراب کند خواه حیوان باشد یا غیر آن خداوند او را در روز قیامت در زیر سایه ی رحمت خود قرار می دهد. (صدوق، ۱۴۱۸: ۲/۶۴، شماره ۱۷۲۳؛ کلینی، ۱۳۸۸: ۴/۵۸، شماره ۶؛ محمدی ری شهری، ۱۳۷۹: ۳/۱۳۴۶، شماره ۴۵۳۲) اگر حیوان، بتواند در مراتع و دیگر جایگاههای قابل تغذیه، زندگی خود را تامین کند، مالک می تواند آن را برای چریدن و اشامیدن رها کند و اگر حیوان نتواند از آن جایگاه ها زندگی خود را تامین کند، بر مالک واجب است تا معیشت حیوان را فراهم کند. اگر حیوان نتواند به حد کافی تغذیه خود را اداره کند، واجب است مالک بقیه تغذیه او را به حد کفایت تامین نماید. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۱/۳۹۴) اگر صاحب حیوان از انجام وظایف خود در اداره ی حیوان کوتاهی ورزد، حاکم نخست او را به اداره زندگی حیوان می کند. اگر صاحب حیوان از اطاعت حاکم خودداری کند حاکم باید تدبیری بیندیشد تا حیوان را از فشار زندگی برهاند، مانند اجاره ی آن، فروش



حیوان یا فروش سایر اموال مالک تا وضع حیوان را مقتضی نماید. یا ذبح حیوان، و یا رها نمودن آن، یا اگر رها نمودن آن موجب مزاحمت دیگران باشد، حاکم می‌تواند حیوان را بفروشد و قیمت آن را به مالک بدهد. (جبعی عاملی، ۲۱۴/۱۰ و ۲۱۵؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۹: ۲ / ۳۴۵) اگر حیوان به امانت به کسی داده شد، بر امانت گیرنده لازم است از حیوان نگهداری کند. حتی بعضی از فقها گویند به آنچه که حیوان عادت نموده باید برایش فراهم آورد. خواه مالک بدان امر داده باشد یا خیر. (نجفی، ۱۴۰۹: ۲۷ / ۱۰۸) حال اگر مالک بگوید به حیوان اذوقه ندهید پذیرش سخن او بر امانت گیرنده واجب نیست. و نهی مالک لزوم را ساقط نمی‌کند. (حلی، ۱۴۰۹: ۲ / ۱۶۴؛ نجفی، ۱۴۰۹: ۲۷ / ۱۰۸)

### بند سوم: حق تغذیه

برطرف کردن نیازهای غذایی حیوانات، امری اخلاقی است و لازم نیست میان انسان و حیوان رابطه‌ی ملکی برقرار باشد. بلکه انسان می‌تواند به حیواناتی که مالک نیست، آب و غذا دهد. بر این اساس وقف کردن برای حیوانات در دین اسلام مُجاز شمرده شده است. (حلی، ۲ / ۴۳۰) اما اگر شخصی مالک حیوان گشت، واجب است هزینه‌ی حیوان را برآورد سازد و در این حکم فرقی میان حیوانی که می‌شود گوشت آنرا خورد و حیوانی که نمی‌توان گوشت آنرا خورد وجود ندارد. هم چنین، پرنده و غیر پرنده نیز مساوی است. و نیز خوراک کرم ابریشم را با برگها و خوراک زنبور عسل را با باقی گذاردن عسل در کندو، در فصل زمستان فراهم آورد. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۱ / ۳۹۷؛ محدث بحرانی، ۱۳۶۳، ۲۵ / ۱۴۳؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۹: ۲ / ۳۴۵) زیرا حیوان حرمت دارد. (طوسی، ۱۳۸۷، ۶ / ۴۷) خواه سود دهی داشته باشد یا نداشته باشد. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۱ / ۳۹۴) بنابراین فرقی میان حیوان خود و دیگری نیست. (نجفی، ۱۴۰۹: ۵ / ۱۱۶) اگر حیوانی که در دست خود محبوس نموده ایم تشنه و گرسنه شود، زبان نداشته و قادر به سخن گفتن نیست، لذا اگر آب و غذا بوده، به او بدهید در غیر اینصورت او را



رها کنید تا از گیاهان صحرا بچرد. (نوری طبرسی، ۱۴۰۸: ۸/۳۰۶ باب ۴۵، شماره ۳؛ موسوی خمینی ۱۳۸۹: ۲/۳۴۵) حال اگر زمین دچار خشکسالی شده باشد، یا دارای گیاه به مقدار کافی نباشد، مالک نباید شیر آن حیوان را بدوشد چرا که این کار سبب ضعف حیوان یا نوزاد حیوان می‌شود. (طوسی، ۱۳۸۷: ۶/۴۷) حق نوزاد حیوان نیز نادیده انگاشته نشده است، نوزاد حیوان هم حق دارد و حق او بر استفاده‌ی صاحب حیوان مقدم است که از شیر مادر خود استفاده کند بنابراین باید مقداری از شیر برای بچه‌ی حیوان نگهداشته شود. (دمیری، ۳۱۸/۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۴/۱۴۹؛ ابن اثیر، ۳/۳۹) در تغذیه‌ی نوزاد تنها راه زنده ماندن و رفع گرسنگی حیوان معیار نیست. بلکه بچه‌ی حیوان باید سیر شود (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۱/۳۹۷؛ جبعی عاملی، ۲۱۵/۱۰)

### بند چهارم: کیفیت آذوقه‌ی حیوان

در مورد کیفیت آذوقه‌ی حیوان، باید به سلامت جسمی و منزلت روحی حیوان توجه نمود. بر همین اساس امام صادق (ع) نوشیدن شراب را به جانداران ناپسند دانسته‌اند. (حر عاملی، ۲۵/۳۰۹، شماره ۵) هر آنچه که برای سلامتی انسان مضر است، برای حیوانات هم مضر است، باید از دادن آن به حیوان خودداری نمود. (جبعی عاملی، ۱۴۱۳، ۱۲/۱۰۹؛ اردبیلی، ۱۴۰۳: ۱۱/۲۸۳) میزان آذوقه‌ی حیوان، باید مقداری باشد که نیاز غذایی او را تامین کند پس نمی‌توان به مقداری به حیوان غذا داد که او را زنده نگه دارد. (حلی، ۱۴۱۳: ۳/۱۱۸)

### بند پنجم: حق سکونت

از جمله نیازهای اولیه‌ی حیوان، مکان استراحت و آرامش است. کوتاهی ورزیدن در این امر علاوه بر نکوهش عقل، از زمره‌ی اذیت و آزار حیوان است. بر مالک واجب است مکانی شایسته و مناسب برای حیوان از قبیل اصطبل و طویله فراهم آورد. (جبعی عاملی، ۱۴۰: ۱۰/۱۰)



۲۱۰) البته ممکن است محل استراحت در زمانها و مکانهای مختلف تغییر کند. (نجفی، ۱۴۰۳: ۳۹۵/۳۱) اگر در خانه، نتوان نگهداری کرد و سبب زیان به حیوان گشت، ولی گاه راندن از خانه ضرر یا خطر کمتری دارد. پس بهتر است تصمیمی اتخاذ نمود تا حیوان ضرر کمتری ببیند (نجفی، ۱۴۰۹: ۱۱۱/۲۷). دین اسلام، مسلمانان را از تخریب لانه‌ی حیوانات برحذر می‌داند. پیامبر اکرم(ص) در مورد لانه‌ی مورچه‌ای که سوزانیده شده بود فرمودند: شایسته نیست عذاب دادن با آتش، جز توسط خداوندی که آتش را خلق نموده اند. (دمیری، ۱/ ۱۹۱ و ۱۹۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۴/۷۱ و ۷۲ و ۳۰۷)

### بند ششم: حق بهداشت

رعایت بهداشت محیط زیست و بدن حیوانات در دین اسلام از زمره حقوقی است که محترم شمرده شده است. لذا بول نمودن در آب جاری و راکد به موجب ازار و اذیت موجودات زنده، ناپسند(مکروه) دانسته شده است. (جبعی عاملی، ۱/ ۱۲۴؛ نجفی، ۱۴۰۹: ۶۸/۲؛ متقی هندی، ۱۴۰۹: ۹ / ۳۶۴، شماره ۲۶۴۸۱؛ حلی، ۱۴۰۹: ۱/ ۱۵) هر چند خداوند حیوانات را در اختیار انسان قرار داده است تا در خدمت او باشند اما به انسان اجازه‌ی بهره‌کشی‌های خودخوانه و جاه طلبانه را نمی‌دهد. سلامت حیوان در بهره‌برداری انسان مقدم است و مالک حیوان تا جایی حق استفاده دارد که سلامت حیوان به خطر نیفتد (جبعی عاملی، ۱۰ / ۲۱۱). در حدیثی از امام صادق (ع) نقل است که از پیامبر اکرم(ص) فرمودند: جای نگهداری و آغل گوسفندان را پاکیزه نگاه دارید و آب بینی آن را پاک کنید. (حر عاملی، ۱۱ / ۵۰۸ باب ۲۹ شماره ۳) و یا در روایتی دیگر آمده است خوابگاه گوسفندان را پاکیزه و خاک را از بدنشان پاک کنید تا از رطوبت و سرما در امان بمانند. (برقی، ۱۳۷۱: ۲ / ۶۴۲، شماره ۱۶۰) در مورد بهداشت تغذیه‌ای حیوانات آمده است؛ هر کس برای اسبش جو پاک کند سپس جو را به اسب بخوراند، خداوند در برابر هر دانه جو یک حسنه برای او می‌نویسد. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۷ / ۶۱) تهیه‌ی





دارو برای حیوان که سلامت حیوان متوقف بر آن است نیز از موارد وجوب نفقه است. (محدث بحرانی، ۱۳۶۳: ۴۱۷/۲۱)

### بند هفتم: حق تولید مثل

حق تولید مثل برای حیوانات محترم شمرده شده است. که یکی از فواید آن حفظ نسل است. در داستان حضرت نوح در قرآن کریم، خداوند به حضرت نوح (ع) دستور می‌دهند که از هر حیوان یک جفت نر و ماده را با خود ببرند. قرآن کریم، سوره هود، آیه ۴۰ (...وَقُلْنَا اَحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ...) پیامبر اکرم (ص) از عقیم نمودن حیوانات منع نموده اند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴۰/۶۲، شماره ۲۴۹۷۷؛ برقی، ۱۳۷۱: ۶۳۴/۲) و این عمل را زشت دانسته اند چرا که معتقد بودند نباید نیروی افریده‌های خداوند را از بین برد.

### بخش دوم: بررسی و تحلیل آزار و اذیت حیوانات

در اسلام همواره بر رفتار آکنده از شفقت و مهربانی با حیوان تأکید شده است. اسلام، انسان را از هرگونه آزار و اذیت حیوانات اعم از جسمی و روحی به دلیل ذی شعور بودن و صاحب درک و احساس بودن به شدت نهی کرده است. و تحمیل رنج و درد بر مخلوقات خداوند را تحت هیچ شرایطی جایز ندانسته است. چرا که آنها دارای ادراکات حسی قوی هستند به طور مثال چیزهایی می‌بینند که انسانها قادر به دیدن آن نیستند. (صدوق، ۱۴۱۸: ۲/۲۸۹؛ حرعاملی، ۱۱/۴۸۰، باب ۹، شماره ۷) و یا آگاهی آنها از مرگ و یا وقوع حادثه. (صدوق، ۱۴۱۸: ۲/۲۸۸؛ کلینی، ۱۳۸۸: ۵۳۹/۶) بحث آزار و اذیت حیوانات در فقه اسلامی تا بدانجاست که انجام چنین رفتارهایی حرام دانسته شده است. (مناوی، ۱۴۱۵: ۳/۶۹۸) حضرت علی (ع) می‌فرمایند: به خدا قسم اگر همه ی آسمانها و زمین را به من دهند و در مقابل از من بخواهند با گرفتن پوست جو از دهان مورچه ای خدا را نافرمانی کنم، این کار را نخواهم کرد. (دستی، ۱۳۷۹: خطبه ۲۲۵، ص ۴۶۱) و همچنین است پیامبر (ص) که نهی نمودند از گرفتن و خوردن آنچه که مورچه با دست و دهان خود می‌برد. (کلینی، ۱۳۸۸: ۳۰۷/۵، شماره ۱۱)



## بند اول: نهی از آزار جسمانی

از جمله آزارها بر جسم حیوان است. نظیر بارکشیدن، و سواری بیش از حد توان حیوان، موجب آزار و حیوان و امری نارواست. بارها را قسمت عقب پشت حیوان قرار دهید، زیرا دستان حیوان بسته و پاهای او استوار است (حر عاملی، ۱۱ / ۵۴۱، باب ۵۰ شماره ۲؛ صدوق، ۱۴۱۸: ۲ / ۲۹۲، شماره ۲۴۹۱) از امام صادق (ع) در مورد کسی که با خسته کردن حیوان بر سرعتشان می افزاید تا زودتر به مقصد برسد نقل شده است نماز و حج چنین چنین شخصی مورد قبول نیست. (صدوق، ۱۴۱۸: ۲ / ۳۹۲ و ۳۹۳، شماره ۲۴۹۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۴ / ۲۱۲ شماره ۱۹) زدن حیوان با انگیزه های مختلفی، چون تربیت، وادار کردن به انجام کاری ایجاد میشود. زدن، خواه با شلاق و خواه با شیء دیگر مورد نکوهش قرار گرفته است. و همواره بر رفتاری آکنده از شفقت و مهربانی با حیوان تأکید شده است. رأفت اسلامی تا جایی است که برای جلوگیری از آزار و اذیت حیوان و آسیب ندیدن بدن آن باید ناخن های خود را هنگام دوشیدن شیر بگیرند تا پستانهای حیوان خراشیده یا زخمی نشود. (نجفی، ۱۴۰۹: ۳۱ / ۳۹۷؛ ابن سعد، ۷ / ۴۸) ابراهیم بن علی از پدرش نقل می کند که با امام سجاد (ع) به حج رفته بودم، در مسیر شتر در راه رفتن سستی و کندی نشان داد. در این هنگام امام سجاد (ع) چوب دستی خود را بلند کرد و نشان حیوان داد و آنگاه فرمود: اگر ترس از قصاص نبود این کار را انجام می دادم. سپس دست مبارک خود را پایین آورد و چوب دستی را از جلوی چشم حیوان دور کرد. (حر عاملی، ۱۱ / ۴۸۳، باب ۱۰، شماره ۹؛ صدوق، ۱۴۰۴: ۲ / ۲۹۳)

## بند دوم: موارد جواز زدن حیوان

در مواردی هنگام استفاده از حیوان، زدن به آن مُجاز دانسته شده است. از دقت به روایات نتیجه می گیریم که زدن حیوانات هنگامی جایز است که از انجام وظیفه ذاتی خود که برای آن آفریده شده اند خودداری کنند. چون ارتباط کلامی بین انسان و حیوان وجود ندارد، می توان از طریق نشان دادن رفتاری خاص به این هدف دست پیدا کرد. (حلی، ۱۳۳۳: ۲ / ۹۹۶) اما



باید به یاد داشت که این کار هنگامی رواست که نتوان به شکل دیگری حیوان را متوجه وظیفه‌ی ذاتی خود کرد. به همین دلیل وقتی یکی از یاران پیامبر اکرم (ص) برای بلند کردن شترش از روی زمین شروع به زدن او می‌کند، می‌فرمایند، او را نزن و سپس خود با در آوردن صدایی مخصوص برای ندای اشتران (حُلُّ حُلُّ) حیوان را از جای بلند می‌کنند. (ابن اثیر، ۲/ ۳۱) بنابراین، زدن حیوانات برای وادار کردن آنها به انجام کاری که توان آن را ندارند، نظیر زدن چهارپایان برای حمل بار سنگین یا سرعت گرفتن غیر عادی در مسابقات ورزشی، جایز نخواهد بود. امام صادق (ع) از رسول اکرم (ص) نقل می‌کند که ایشان فرمودند: حیوانات را در نافرمانی و سرباز زدن از راه رفتن بزنید نه در لغزیدن، و نه در کج خلقی، چرا که ممکن است سرکشی حیوان ناشی از نادرست بستن لجام باشد. (حرعاملی، ج ۸، ص ۳۵۷، شماره ۲، ۳، ۴، ۵)

### بند سوم: منع از زدن بر صورت

در روایات پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) از زدن به صورت حیوان حتی در مواردی که انسان برای کنترل و هدایت حیوان ناچار از زدن است، نهی شده است. فقهای مسلمان این عمل را حرام یا حداقل مکروه (ناپسند) دانسته‌اند، چرا که لطیفتر بودن پوست صورت نسبت به سایر اندامها باعث میشود حیوان درد بیشتری را احساس می‌کند و با ماندن اثر زدن به زیبایی او نیز آسیب وارد شود. (ابن عابدین، ۶/ ۷۲۱) بیان علت این حکم آمده است که هر چیزی تقدسی دارد و تقدس حیوانات در صورت آنهاست. (حرعاملی، ۸/ ۳۵۴، شماره ۱۲) و همچنین در روایات دیگر آمده است به صورت حیوانات نزنید، زیرا آنها خدا را حمد و تسبیح می‌کنند. (همان، شماره ۱۳)

### بند چهارم: داغ نهادن بر حیوان

در گذشته در میان گله داران و افرادی که حیوان داشتند رسم بود، برای اثبات مالکیت خود بر حیوان به واسطه‌ی داغ نهادن، علامت گذاری می‌کردند و در قسمتی از بدن حیوان داغ می‌زدند.



نهادند. پیامبر اکرم (ص) بارها مسلمانان را از انجام چنین کاری بر حذر داشته‌اند. (حرعاملی، ۸ / ۳۵۳، شماره ۵؛ متقی هندی، ۱۴۰۹: ۹ / ۶۸، شماره ۲۴۹۸۷-۲۴۹۸۶ و ج ۹، ص ۶۶، شماره ۲۴۹۷۹) و هنگامی که با الاغی رو به رو شدند که به صورتش داغ داشت، انجام دهنده ی آن را نفرین (لعن) نمودند. (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۹ / ۶۸، شماره ۲۴۹۸۹) و به یکی از یاران خود هشدار دادند که در روز رستاخیز انجام دهنده چنین کاری به همین شکل کیفر می‌شود. (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۹ / ۶۸، شماره ۲۴۹۸) بنابر این چنین صورتی مورد احترام است و باید به پاس تسبیح الاهی از داغ نهادن بر صورت آنها پرهیز نمود. اما در صورت نیاز به علامت گذاری، توصیه شده است که در غیر صورت حیوان، (حرعاملی، ۳۵۶/۸-۳۵۵، شماره ۱ و ۴) یا در گوش آن انجام شود. (حرعاملی، ۳۳۵ / ۸-۳۵۶، شماره ۲)

### بند پنجم: نهی از سوزاندن حیوان

سوزاندن حیوانات هرچند باعث آزار و اذیت انسان شوند جایز نیست و حرام است (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۱/۲۴۳ و ۲۴۴). پیامبر اکرم (ص) هنگامی که در سفری متوجه شدند برخی از یارانشان لانه مورچگان را آتش زده‌اند، ضمن توبیخ آنها فرمودند: کیفر دادن با آتش جز برای پروردگاری که آتش را آفریده است، شایسته نیست. (نسائی، ۱۴۱۱: ۵ / ۱۸۳، شماره ۸۶۱۴) درباره ی ماهی‌های کوچک که زنده زنده در آتش یا روغن داغ انداخته میشوند، به جهت آزار دیدن ماهی، در دین اسلام، عملی ناروا و حرام دانسته شده است. (طوسی، ۱۳۸۷: ۶ / ۲۷۷) تنها در یک مورد است که فقهای مسلمان فتوا به وجوب سوزاندن بدن حیوان داده‌اند، و آن زمانی است که حیوانات مانند گاو، گوسفند که گوشت آنها جنبه ی خوراکی دارد، مورد تجاوز جنسی انسان قرار گیرد، در این فرض ابتدا حیوان به تریبی که در دستورات اسلامی آمده کشته شده، سپس بدن آن سوزانده و دفن میشود. (فاضل هندی، ۱۴۰۵: ۲ / ۴۱۰) سوزاندن بدن حیوان پس از کشته شدن نه از جهت مجازات حیوان است، چرا که حیوان در



مفعول واقع شدن خود هیچ نقشی ندارد، بلکه به این سبب است که میزان زشتی عمل نشان داده شده، ضمن سرکوب تمایل به انجام چنین رفتاری، سلامت نسل آدمی به خطر نیفتد. (کلینی، ۱۳۸۸: ۷/ ۲۰۴، شماره ۳) اما در مورد حیواناتی که گوشت آنها مصرف خوراکی ندارد، تنها محل سکونت آنها تغییر می‌یابد و به فروش می‌رسد تا صاحب آن حیوان به علت داشتن آن مورد سرزنش مردم قرار نگیرد. (کلینی، ۱۳۸۸: ۷/ ۲۰۴، ش ۱)

### بند ششم: مثله نکردن حیوان

انگشت نما کردن حیوانات به انگیزه های مختلفی نظیر ترساندن دیگران، عبرت قرار دادن، مجازات و کیفر، انتقام جویی، فرونشاندن خشم، تفریح، و سرگرمی، و... صورت می‌گیرد. این عمل که معمولاً به صورت جدا کردن اعضای بدن همچون، بینی، گوش، دست، و... بروز می‌کند. پیامبر اکرم(ص) از مثله کردن حیوان به شدت نهی کردند و کسی را که مرتکب چنین کاری شود مورد لعنت خداوند می‌دانند. (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۱۵ / ۳۸؛ شماره ۳۹۹۷۵؛ محمد، محمدی ری شهری، ۱۳۷۹: ۳ / ۱۳۴۴، ح ۴۵۲۲) ارتکاب این اعمال در حق حیوان، نه تنها اهانت به آنهاست بلکه زیبایی چهره و هماهنگی میان اعضای بدن آنها را نیز بر هم می‌زند، به همین دلیل پیامبر اکرم(ص) در مورد موی اسب می‌فرمایند: موی پیشانی، یال و دم اسب را نچینید، زیرا موی پیشانی سودمند است، یال باعث گرم شدن آنها می‌شود و دم، حشرات را از آنها دور می‌کند. (طبرسی، ۱۳۹۲: ۲۶۴) بریدن اعضای بدن حیوانات تا بدانجا نارواست که بزرگان دینی انجام آنرا حتی نسبت به سگهای ولگرد و هار نیز جایز نمی‌دانند. (اربلی، ۱۴۰۵، ۱ / ۴۳۲)

### بند هفتم: نهی از آزار روحی

اسلام افزون بر نهی آزار و اذیت جسمی حیوانات، از آزار روحی آنها به شدت نهی کرده است. از پیامبر اکرم(ص) نقل شده است که فرمودند حیوانی را که انسان سوار است هرگاه



دچار لغزش شود و صاحبش حیوان را بدبخت خطاب کند در پاسخ گوید، بدبخت از ما کسی است که نسبت به خداوند نافرمان تر است. (حر عاملی، ۸/ ۳۵۶، شماره ۱ و ۲) مردی نزد پیامبر (ص) آمد و بر ایشان سلام کرد، پیامبر (ص) فرمود بر شما باد سلام؛ مرد گفت: ای پیامبر من یک نفر بیشتر نیستم، فرمودند: بر تو و بر اسبت سلام کردم. (راوندی، ۱۴۰۷: ۱۹۶) از جمله شدیدترین عواطف در عالم هستی، عاطفه بین مادر و فرزند است و از دردناکترین دردها جدایی مادر و فرزند است که دین اسلام از آن غافل نبوده است. حضرت علی (ع) به متصدیان دریافت مالیات نموده بودند، این است که میان شتر و و بچه او جدایی نیندازند. (دشتی، ۱۳۷۹: نامه ۲۵، ص ۵۰۷) در روایتی آمده است که عده ای نزد رسول خدا بودند که مردی وارد جنگل شده، تخم پرنده ای را با خود آورد. پرنده مادربه دنبال ما آمده، و بر گرد ما می چرخید و بال بال می زد. وقتی پیامبر این صحنه را دیدند فرمودند: به او رحم کنید و آن را به مادرش رد کند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۴ / ۷۱، ۷۲، ۳۰۷) وهم چنین است سفارش پیامبر اکرم (ص) به ندوشیدن شیر و باقی گذاردن آن برای بچه ی حیوان. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴۹/۶۴، شماره ۱؛ ابن اثیر، ۳۹/۳) از دیگر موارد، روابط عاطفی است که انسان با پرورش حیوان بدست می آورد. در روایات آمده است که ناپسند است که انسان حیوانی را که خود پرورانیده، سر ببرد. (نجفی، ۱۴۰۹: ۱۳۸ / ۳۶) زیرا این عمل نه تنها بر حیوان اثر روحی ناخوشایندی دارد، بلکه باعث سنگدلی و قساوت قلب انسان نیز میشود. در روایت دیگر آمده است شخصی به امام رضا(ع) عرض کرد: من برای قربان، بره ای را پرورش دادم. چون آن را گرفتم و خوابانیدم، نگاهی به من کرد، دلم برایش سوخت و با آن مدارا کردم، سپس سرش را بریدم. حضرت فرمود: دوست نداشتیم چنین کاری می کردی. این گونه نباشد که حیوانی را پرورش دهی، سپس سرش را ببری. (حر عاملی، ۱۶ / ۳۰۸، شماره ۱) و در روایتی مشابه امام صادق(ع) می فرمایند: هرگاه خواستی حیوانی را ذبح کنی به بازار برو حیوانی را برای این منظور بخر. (حر عاملی، ۱۶ / ۳۰۸، شماره ۲) از جمله سرگرمی های مرسوم به جنگ انداختن حیواناتی از قبیل



خروس ، سگ و قوچ است. پیامبر اکرم(ص) از به جان هم انداختن حیوانات نهی کردند. (من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۶۰، شماره ۵۰۹۶) در روایت دیگر به جان هم انداختن حیوانات ناپسند دانسته شده به جز سگ‌ها (الکافی، ج ۶ ص ۵۵۳-۵۵۴، شماره ۱) در بیان علت آن نیز آمده است که به دلیل آموزش و تمرین آنها برای شکار مُجاز است. (کلینی ، ۱۳۸۸: ۱۶/۵۵۴)

### بند هشتم: محبت در برخورد با حیوانات

در اسلام، به رفتار محبت آمیز و رعایت اصل جوانمردی با موجودات تاکید شده است. از امام صادق(ع) نقل است که ، هیچ کس حیوانی را نخرید، مگر اینکه آن حیوان گفت، پروردگارا! این شخص را نسبت به من مهربان قرار ده. (حرعاملی، محمد حسن، وسایل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۵۱، شماره ۳) در یکی از جنگها وقتی زن یکی از انصار اسیر شده بود و موفق شد با شتری از شتران پیامبر (ص) از محل اسارت بگریزد، چون خود را به مدینه رساند و خدمت پیامبر (ص) رسید و گفت: نذر کرده ام اگر نجات یابم شتر را قربانی کنم، پیغمبر فرمود: چه بد پاداشی به شتر داده ای تو را حمل کرده و نجات داده آنگاه تو می خواهی ان را ذبح کنی؟ بدان که نذر در آنجا که معصیت خداوند است و یا تو مالک آن حیوان و چیز نذر شده نیستی، درست نیست. (بیهقی، ۱۰/ ۷۵) در روایت دیگر آمده است پیامبر (ص) شتری را دیدند که پاهایش بسته شده در حالیکه بارش بر روی اوست ، فرمود: صاحب آن کجا است ؟ جوانمردی ندارد ، قیامت آماده دادخواهی باشد. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۷ / ۲۷۶) و یا ایجاد حس آرامش و امنیت در حیواناتی که به انسان پناه می آورند. از امام صادق (ع) نقل است که فرمودند: پرنده ای را که به تو پناه آورده را پناه ده. (حر عاملی، ۲۳/ ۳۹۳، شماره ۵) حضرت علی(ع) به حیوانات بیمار و شکسته پا توجه دارند و از گرفتن آنها به جای زکات نهی می کنند زیرا این کار باعث حرکت دادن در مسیری طولانی است و بی تردید چنین حیواناتی در راه اذیت و آزار خواهند شد، و به



کارگزارانشان تاکید می کنند که حیوانات را به فردی خیرخواه ، مهربان و درستکار و امین بسپارند تا آنها را ازار و اذیت نکنند و برآنان درشتی نکنند. زیان نرسانند و درمانده ایشان نکنند. (دشتی، ۱۳۷۹: نامه ۲۵، ص ۵۰۷)

### بند نهم: کشتن حیوانات

قوانین اسلام مبتنی بر عدل و انصاف است و برای وضع قوانین مصالح عام و فراگیر در نظر گرفته میشود، در کنار قوانین حمایتی، استفاده ی بهینه از حیوانات مردود شمرده نشده است، و به بهره برداری صحیح تأکید می کند؛ که از جمله ی آنها تغذیه از حیوانات است. همانطور که به استفاده از گوشت حیوانات اهمیت می ورزد، چنانکه در روایات آمده است، بر شما باد خوردن گوشت، زیرا گوشت بدن از خوردن گوشت پیدا میشود و آن موجب رویش گوشت میشود، و هر کس چهل روز گوشت نخورد، خوی او بد می شود. (حرعاملی، ۱۷ / ۲۷)؛ اما هم چنان به حفظ و بقای نسل حیوانات نیز توجه خاصی مبذول داشته است. و می گوید، کشتن حیوانات جز برای استفاده از گوشت آنها در مواردی که گوشتشان قابل مصرف از لحاظ شرع اسلام باشد، و انسان نیز نیازمند است، جایز نیست. (عاملی، ۱۴۱۳: ۱۲ / ۱۷۹) لذا در قران کریم کشتار بی هدف حیوانات را که باعث نابودی و انقراض نسل آنها می شود از نشانه های انسان تبهکار شناخته است. قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۲۰۵)) (وَ إِذَا تَوَكَّلَى سَعَى فِى الْأَرْضِ يُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ. چون قدرت یابد می کوشد تا در زمین تباهی کند، و کشتزارها و نسل (انسان و حیوان) را نابود سازد و خداوند تبهکاران را دوست ندارد)). در روایات متعدد، از کشتن بی هدف حیوانات نهی شده و آن را موجب عذاب الهی می دانند. (حرعاملی، ۲۳ / ۳۹۲ باب ۳۹ کتاب صید و الذباحت ح ۳) بر این اساس، با ظهور اسلام، نوعی مسابقه که در آن اقدام به کشتن شترهای فراوان می نمودند ممنوع اعلام شد. (نوری طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۶ / ۱۶۰، شماره ۱۹۴۶۶) حضرت علی(ع) هنگامی که متوجه





شدند تعدادی شتر در شهر کوفه به این شکل کشته شده اند، اجازه ندادند که مردم از آن گوشتها استفاده نمایند و دستور دادند که گوشت شتران کشته شده را به زیاله دان شهر منتقل کنند تا حیوانات از آنها استفاده کنند، چرا که آن حیوانات به منظور خوردن کشته نشده بودند. (حموی، ۱۳۹۹: ۳ / ۴۳۱) شاید با ملاحظه ی همین جهت باشد که خداوند خوردن گوشت حیواناتی که بدون ذکر نام خدا کشته می شوند را جایز نمی داند تا انسانها به یاد داشته باشند که استفاده از حیوانات تنها در جایی رواست که براساس قوانین الهی، کشته شوند. خداوند متعال در قرآن کریم سوره بقره، آیه ۱۷۳ می فرمید: ((إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ. هَٰذَا بَرِّئْنَا لَكُمُ الْبَغْيَ ۚ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ عَادِلِينَ ۗ وَإِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ. هَٰذَا بَرِّئْنَا لَكُمُ الْبَغْيَ ۚ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ عَادِلِينَ ۗ وَإِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ. هَٰذَا بَرِّئْنَا لَكُمُ الْبَغْيَ ۚ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ عَادِلِينَ ۗ)) دین اسلام تا بدانجا نسبت به حیوانات رأفت دارد که اگر حیوانی سر خود را درون ظرف متعلق به انسانی کند، هرچند که ظرف با ارزش باشد، نمی توان به بهانه ی حفظ ارزش ظرف، حیوان را کشت. (بهوتی، ۱۴۱۸: ۴ / ۱۰۷ و ۵ / ۵۸۲) و یا اگر جان حیوانی بر اثر تشنگی در معرض خطر باشد، نمیشود آن حیوان را ذبح کرد و آب موجود را صرف گرفتن وضو نمود. زیرا چنین کاری مخالف با لطف و رأفت الهی است. (قمی، ۱۴۱۷: ۱ / ۳۳۰) از نظر امام صادق (ع) کشتن حیوانات از جمله بدترین نوع گناهان است. (نوری طبرسی، ۱۴۰۸: ۱۸ / ۱۹۹، شماره ۲۲۴۹۵) و به فرموده ی پیامبر اسلام (ص) هیچ حیوانی، پرنده و غیر پرنده نیست که به ناحق کشته شود جز اینکه روز قیامت قاتل خود را به محاکمه بکشاند. (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۱۵ / ۳۷، شماره ۳۹۹۶۸) حتی در زمان جنگ هم نمی توان به بهانه شرایط جنگی یا انتقام جویی از دشمن، حیوانی را که در سرزمین های جنگ زده پراکنده هستند کُشت. (حلی، ۴۱۳ / ۱) در مورد حیواناتی که جان انسان را به خاطر می اندازند و موجب آسیب دیدن انسان میشود، همچون درندگان و برخی از انواع خزندگان هر چند از نظر فقه اسلامی جایز است (الشریف المرتضی، ۱۴۰۵: ۲ / ۳۷۳). مسلماً به خاطر احساسی است که می توان دست به چنین کاری زد. (حلی، ۱۴۰۹: ۴ / ۱۰۲۷، نجفی، ۱۴۰۹: ۴۳ / ۱۳۰؛ الشریف



المرتضی، ۱۴۰۵: ۲/ ۳۷۳) زیرا اجازه کشتن چنین حیواناتی از سوی دین، ناظر به جایی است که بالفعل خطری از سوی آنها متوجه انسان باشد، و گرنه عنوان موذی بر آنها صادق نخواهد بود، هر چند شأنت اذیت را نداشته باشد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۱/ ۲۴۳). و به همین جهت است که پیامبر گرامی اسلام (ص) تنها زمانی اجازه کشتن موجود دارای روح را داده است که باعث آسیب و آزار انسان شوند. (طبرانی، ۹۱/۱۲) در شرایطی که ضرورت ایجاب می نماید که پیشبرد تحقیقات پزشکی جز با استفاده از مدل‌های حیوانی در محیط آزمایشگاهی ممکن نیست، محققان پزشکی موظف به استفاده از روشهایی هستند که کمترین میزان مرگ و میر و آزار حیوانات را به دنبال داشته باشد. (نظری توکلی، ۱۳۸۸: ۱۸۴)

### بند دهم: شکار حیوانات

در فقه اسلامی جواز شکار در صورتی است که حیوان بتواند حداقل دفاع را از خود کند و امکان فرار داشته باشد. لذا اگر حیوان در سن نوزادی قرار دارد و امکان فرار یا پرواز را نداشته باشد باید از شکار آن پرهیز کرد. در غیر این صورت، اگر حیوان حلال گوشت از نظر دین اسلام باشد، استفاده از گوشت آن حیوان جایز نیست. (حلی، ۱۴۰۹: ۳/ ۷۳۸) از دیگر موارد شکار، ممنوعیت شکار حیوانات در شب است. قرآن کریم، سوره انعام، آیه ۹۶ ((فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكُمْ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ . شب برای استراحت و سکون و مایه ی آرامش قرار داده است.)) فقهای مسلمان کشتن حیوانات در شب را ناپسند (مکروه) دانسته اند. (عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/ ۴۸۹، نجفی، ۱۴۰۹: ۱۳۴/۳۷) امام سجاد (ع) پیوسته به خدمتگزاران خود یاد آور می شدند که تا سپیده دم از کشتن حیوانات خودداری کنند و می فرمودند: خداوند شب را برای همه ی موجودات مایه ی آرامش و سکون قرار داده است. (طوسی، ۱۴۰۶: ۹/ ۲۵۴) یکی دیگر از روشهای شکار، استفاده از خود حیوانات است. معمولاً این روش برای پرندگان استفاده میشود، که پرندگان در حال پرواز را با کمک پرنده



ای در روی زمین، به مکانی خاص هدایت کرده و آنها را با تور شکار می‌کنند، که به دلیل آزار و اذیت حیوان به کارگیری از این روش به عنوان تله مکروه است. (بهوتی، ۱۴۱۸: ۳ / ۱۷۴)

### بخش سوم: پرهیز از رنج دادن حیوان هنگام ذبح

کشتن بی دلیل حیوانات ممنوع است و در صورت نیاز، باید بر اساس موازین شرعی به ذبح آن پرداخت. رعایت حال حیوان تا بدان جا مورد عنایت قرار گرفته که هنگام ذبح نیز توجه به نکاتی لازم است تا این عمل به آسانی انجام پذیرفته و تا حد امکان از رنج کشیدن حیوان کاسته شود. مجموعه توصیه‌هایی که در این باره شده است، به خوبی به ادراک و شعور حیوان دلالت دارد. و به ما می‌فهماند که باید با کمال رفق و مدارا و عطوفت با او برخورد نمود. این نکات شامل قبل از ذبح و بعد از ذبح می‌شود (طوسی، ص ۵۸۴) زیرا میان ضرورت ذبح حیوانات و مراعات احسان و نیکی در چگونگی انجام آن هیچ تعارضی وجود ندارد و می‌باید از انجام هر کاری که باعث افزایش آزار و اذیت حیوان می‌شود، پرهیز نمود. (بهوتی، ۱۴۱۸: ۵/۵۸۲؛ مناوی، ۱۴۱۵: ۲/۳۱۱) درقرآن کریم ضمن بیان روش‌های مختلف کشتن حیوانات، تنها استفاده از یک روش را جایز دانسته و به مسلمانان اجازه نمی‌دهند از گوشت حیواناتی که با روش‌هایی همچون خفه کردن، با چوب زدن، از بلندی افکندن، یا به شاخ زدن به هم بدست آمده، استفاده کنند. قرآن کریم، سوره مائده، آیه ۳ ((حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ الْخَنِزِيرِ وَ مَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمَوْقُوذَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَةُ وَ النَّطِيحَةُ وَ مَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَيْتُمْ.....))

باتوجه به چنین نگرشی است که حضرت علی (ع) در نامه ای به یکی از قضات خود، ضمن اشاره به لزوم آموزش قصاب‌ها برای اجرای صحیح ذبح حیوانات، بر این مطلب تأکید می‌ورزند که قصابهایی که به روش نادرست اقدام به ذبح حیوانات می‌کنند باید مجازات شوند (تمیمی، ۱۳۸۳: ۲/۱۷۶، شماره ۶۳۴)



## بند اول: با ملایمت بردن حیوان به کشتارگاه

از نظر فقهای مسلمان برخورد خشونت آمیز با حیوانات حتی در هنگامی که برای کشته شدن آماده میشوند روا نیست، زیرا چنین رفتاری باعث تشدید بدون دلیل آزار و اذیت آنها میشود. (کاشانی، ۱۴۱۰: ۶۰/۵ بنابراین انسان مسلمان موظف است با نرمی و مدارا حیوان را به سوی کشتارگاه هدایت کند. (عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/ ۴۹۱) پیامبر (ص) مردی را دیدند که گوش گوسفندی را گرفته و آن را به کشتارگاه می کشاند، به او گفتند، او را با مهربانی به سوی مرگ بکشان. (سرخسی، ۱۴۰۶: ۱۱/۲۲۷) از این دستور دینی چنین بدست می آید که حیوانات از نوعی فهم برخوردارند که می توانند تشخیص دهند دیگران درباره ی آنها چه قصد دارند. (همان)

## بند دوم: نهی ذبح حیوانات در برابر دیگر حیوانات

علاوه بر آنکه حیوانات رفتار خوب و بد را نسبت به خود تشخیص می دهند و دارای روح و احساس هستند، نسبت به رفتاری که با سایر حیوانات نیز می شود، حساس بوده و از رفتار بد یا کشتن آن رنج می برند. احساس همدردی حیوان نسبت به هم‌نوع خود گواه این مطلب است. بیشتر فقهای مسلمان این عمل را ناپسند (مکروه) می دانند، چرا که این عمل را مصداق و نمونه ی عذاب و شکنجه ی حیوان بیننده می دانند. (نجفی، ۱۴۰۹: ۶/۱۳۷؛ عاملی، ۱۴۱۲: ۲/ ۴۱۶؛ جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/۴۹۰) اما این عمل از آن جهت که باعث آزار و اذیت حیوان بیننده میشود، حرام است. (طوسی، ص ۵۸۴)

## بند سوم: با مدارا خوابیدن حیوان

از جمله قوانین دینی، درباره ی ذبح دام های کوچک همچون گوسفند، عدم اعمال خشونت در هنگام آماده کردن آنها برای ذبح است به همین دلیل توصیه شده که اینگونه حیوانات را



مدارا و مهربانی ترجیحاً به طرف چپ بدن (بهوتی، ۱۴۱۸: ۶/۲۶۶) بر روی زمین بخوابانید و سپس ذبح کنید. (جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/۴۹۱) از امام محمد باقر(ع) درباره ی ذبح کردن گوسفند درحالی‌که ایستاده است پرسیدند، فرمود: این کار سزاوار نیست، سنت دینی ما آن است که حیوان به سوی کعبه (قبله) خوابانیده شود. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۲/۳۱۶)

### بند چهارم: برنده بودن ابزار

شایسته است ذبح حیوان با ابزاری آهنی(فلزی) و برنده همچون چاقو انجام شود<sup>۱۱</sup> (جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/۴۹۱؛ تمیمی، ۱۳۸۳: ۲/۱۷۶-۱۷۷ شماره ۶۳۷؛ جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/۴۹۱) تا کندی آن موجب آزار و اذیت حیوان نشود(بهوتی، ۱۴۱۸: ۶/۲۶۶) پیامبر (ص) فرمودند: مسلمانان در هنگام ذبح، چاقوی خود را تیز کنند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۲/۳۱۶) برنده بودن ابزار برای کاهش آزار و اذیت حیوان است و نه شرط کافی، زیرا اگر با وجود برنده بودن، باعث آزار و اذیت بیشتر حیوان شود، باز نمی توان از آن استفاده کرد. به همین جهت، برخی از فقها بر این باورند که استفاده از ابزارهایی همچون داس دندان دار برای ذبح مجاز نیست، زیرا دندانه داشتن آن باعث آزار و اذیت بیشتر حیوان میشود. (محمد، ۱۴۱۳: ۶/۳۱۱)

### بند پنجم: نشان ندادن چاقو به حیوان و تیز نکردن چاقو در برابر حیوان

از آداب اسلامی در هنگام کشتن حیوانات، نشان ندادن چاقو و ابزاری است که حیوان با آن کشته خواهد شد، به خود اوست. (جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۱۱/۴۹۱) مسلمانان مجاز نیستند (مکروه) است در مقابل حیوانی که قرار است کشته شود، به تیز کردن ابزار پردازند. بلکه شایسته است دور از دیدگان حیوان این کار را انجام دهند. (دمیاطی، ۱۴۱۸: ۲/۳۹۲) زیرا حیوان قدرت تشخیص کاربرد این ابزار را داشته، چنین کاری موجب رنجش حیوان می شود. (سرخسی، ۱۴۰۶: ۱۱/۲۲۶؛ کاشانی، ۱۴۱۰: ۵/۶۱) پیامبر (ص) از کنار مردی عبور کردند که پای خود را بر سینه گوسفندی گذاشته بود و در حالی که گوسفند به او خیره شده بود،



چاقویخود را تیز می کرد، پیامبر به او گفتند: آیا می خواهی او را دوبار بکشی؟ چرا پیش از آنکه او را بخوابانی، چاقویت را تیز نکردی؟ (دمیاطی، ۱۴۱۸: ۳۹۳/۲)

### بند ششم: سرعت در ذبح و نحوه ی ذبح

کُندی در عمل باعث طولانی شدن فرایند ذبح حیوان می گردد که آزار و اذیت بیشتر حیوان را به دنبال دارد. از اینرو شایسته است آن گونه که پیامبر اسلام (ص) فرمان داده اند، با سرعت و قدرت هر چه بیشتر حیوان ذبح شود تا تحمل آن برایش آسانتر شود. (جبعی عاملی، ۱۴۱۳: ۴۹۱/۱۱؛ کاشانی، ۱۴۱۰: ۶۰/۵) برای ذبح حیوان باید چهار رگ اصلی گردن وی را برید تا با تخلیه ی پر شتاب خون از بدنش، در کوتاهترین زمان ممکن زندگی دنیوی او پایان پذیرد، به همین جهت استفاده از هر روش دیگری که منجر به مرگ تدریجی و دردناک حیوان شود، جایز نخواهد بود. از جمله ی این روشها بُرش از پایین به بالای گردن حیوان است. در این روش، با داخل کردن چاقو در حلقوم حیوان و حرکت همراه با چرخش آن به سمت بالا، زمینه مرگ حیوان فراهم میشود. لذا از هرگونه بُرشهای طولی نهی شده است. و بعضی از فقها استفاده از چنین گوشتهایی را نیز جایز نمی دانند. (حلی، ۱۴۱۷: ۳۹۷)

### بند هفتم: فاصله ی میان ذبح تا مرگ نهایی

تا زمانی که پیوستگی روح با بدن به طور کامل از بین به طور کامل از بین نرفته است، از انجام هر کاری که احتمال آزار و اذیت حیوان را به دنبال دارد، باید پرهیز گردد.

### بند هشتم: نهی از کندن پوست حیوان بلافاصله بعد از ذبح

بنابر نظر فقها، کندن پوست حیوان و سلاخی آن و یا قطع عضوی از اعضای حیوان بلافاصله بعد از ذبح و قبل از سرد شدن آن مکروه و عملی ناپسند است. (نجفی، ۱۴۰۹: ۱۲۴/۳۶) بعضی از فقها می گویند سلاخی جایز نیست مگر بعد از سرد شدن بدن مُردار. (طوسی، ص ۵۸۴) و



بعضی دیگر نیز حکم به حرام بودن سلاخی قبل از سرد شدن بدن حیوان دارند. (عاملی، ۱۴۱۲: ۴۱۵ / ۲) دلیل این حکم به خاطر آزار و اذیت کردن حیوان است که در روایات از آن نهی شده است. (حرعاملی، ۱۷ / ۲۴، باب ۸ از ابواب ذبائح شماره ۱) چرا که حیوان تا آخرین مراحل جدایی روح از بدن و قبل از سرد شدن بدنش، توان درک و احساس آزار و اذیت‌های جسمانی خود را حفظ می‌کند. (اردبیلی، ۱۴۰۳: ۱۱ / ۱۳۶)

### بند نهم: نهی از فلج کردن حیوان قبل از ذبح

امروزه در برخی از کشتارگاهها برای ذبح حیوانات عظیم الجثه مانند گاو از روش شوک الکتریکی استفاده میشود. تا ذبح حیوان را آسانتر نمایند. و حیوان هنگام ذبح از تحرک کمتری برخوردار باشد. در گذشته نیز از روش فلج کردن حیوانات استفاده می نمودند. که این عمل در روایات مورد نهی قرار گرفته است (صدوق، ۱۴۱۸: ۲۴۲؛ موسوی خمینی، ۱۳۸۹: ۲ / ۱۴۴) و فقها بر این امر تصریح نموده اند، تا زمانی که بدن حیوان سرد نشده است، نخاع آن بریده نشود و استخوان گردنش شکسته نشود. (صدوق، ۱۴۰۴: ۳ / ۳۳۳، شماره ۴۱۸۸) چرا که قطع نخاع و شکستن عمده گردن حیوان قبل از پایان یافتن فرایند مرگ وی، از آن جهت که باعث تشدید آزار و اذیت حیوان میشود، عمل پسندیده ای نیست. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۲ / ۳۱۴؛ کاشانی، ۱۴۱۰: ۵ / ۶۰؛ سرخسی، ۱۴۰۶: ۱۱ / ۲۲۶)

### نتیجه گیری

حیوانات همچون انسانها از حق زندگی برخوردار اند، و انسانها حق ندارند در مقام بهره وری از حیوانات، آنها را از این حق محروم سازد. حقوق همه ی حیوانات محترم شمرده است. در عین استفاده از حیوانات برای آنها جایگاه ویژه ای در نظر گرفته شده است تا جایی که مالک، مردم و حاکم شرع، در قبال حیوانات مسئولیت دارند. حیات حیوانات حتی نسبت به ارکان دین اسلام مانند نماز مقدم دانسته شده است. و حتی برای کشتن آنها دیه متصور شده است.



در قبال تغذیه ی حیوانات بی تفاوت نیست و برای بچه ی حیوان نیز رأفت نشان می دهد. رفاه حال حیوان در محل سکونتش مهم تلقی می شود. هر چند خداوند حیوانات را در اختیار انسان قرار داده است اما استفاده های خود خواهانه را به آنها نمی دهد. بنابراین سلامت حیوانات را تاکید موکد داشته است چرا که سلامتی آنها سلامتی انسانها را به ارمغان می آورد. حق تولید مثل برای حفظ نسل آنها و پرهیز از ازار و اذیت حیوانات و تحمیل رنج و درد بر مخلوقات خداوند، تحت هیچ شرایطی جایز ندانسته است. هنگام استفاده از حیوانات متناسب با شأن آنها رعایت عدالت و انصاف بر آنان مهم تلقی میشود چه هنگام دوشیدن شیر آنها و چه هنگام سواری و بار کشیدن. دین مبین اسلام هر گونه به کار گیری الفاظ توهین آمیز و لعن نمودن بر حیوانات را ممنوع دانسته و زدن بر حیوانات مجاز ندانسته است بالاخص، زدن بر صورت حیوان را چرا که هر موجود زنده ای تسبیح خدا می گوید. تا جایی که از کشتن حیوانی که خود پرورانیده است جلوگیری می نماید و در بیان علت آن می گوید این کار باعث قساوت قلب انسان میشود. آزمایش روی حیوان جهت دستیابی به اطلاعاتی برای حفظ و ارتقاء سلامت انسان و حیوان باشد تا جایی مجاز دانسته شده است که، آزار به حیوان را به حداقل رسانید و از کارهای غیر ضروری اجتناب ورزید. اگر انسان بخواهد حیوانی را ذبح نماید، فقه اسلامی دستورات اخلاقی فراوانی را بیان نموده است که در این مقاله بدانها اشاره گردید. در نهایت به یقین می توان گفت دین اسلام، دین رأفت و شفقت و پویا است و از انسانها می خواهد در کنار بهره جستن از حیوانات حقوق متصوره ی آنها را که در دین اسلام بیان شده است با وجدانی بیدار مراعات نمایند.





## منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم
- ۲- ابن اثیر، اسدالغابه، انتشارات اسماعیلیان، بی تا، تهران.
- ۳- ابن سعد، محمد، الطبقات الکبری، انتشارات دار صادر، بیروت، بی تا.
- ۴- اردبیلی، ملا احمد، ۱۴۰۳، مجمع الفائده و البرهان فی شرح الازدهان، تحقیق اشتهاودی، ۱۴ جلد، جامعه المدرسین، قم.
- ۵- برقی، احمد بن محمد، ۱۳۷۱، المحاسن، تحقیق سید جلال الدین حسینی، ۲ جلد، دار الکتب الاسلامیه، قم.
- ۶- حر عاملی، محمد حسن، وسائل الشیعۀ الی تحصیل مسائل الشریعۀ، تحقیق ربانی، ۲۰ جلد، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.
- ۷- حلی، ابن زهره، ۱۴۱۷، غنیة النزوع الی علمی الاصول و الفروع، تحقیق ابراهیم بهادری، موسسه امام صادق، قم.
- ۸- دمیاطی، سید بکری، ۱۴۱۸، اعانة الطالبین، ۴ جلد، دارالفکر، بیروت.
- ۹- عاملی، محمد بن مکی، ۱۴۱۲، الدروس الشرعیة فی الفقه الامامیه، ۳ جلد، موسسه نشر الاسلامی، قم.
- ۱۰- فاضل هندی، محمد بن حسن، ۱۴۰۵، کشف اللثام، ۲ جلد، کتابخانه آیة الله مرعشی، قم.



- ۱۱- قمی، میرزا ابوالقاسم، ۱۴۱۷، غنائم الايام فى مسائل الحلال و الحرام ، تحقيق عباس تبريزيان، ۵ جلد، مكتب الاعلام الاسلامى.
- ۱۲- كاشانى ،ابوبكر بن مسعود، ۱۴۱۰، بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع ، ۷ جلد، المكتبة الحبيبية ، باكستان.
- ۱۳- كلينى، محمد بن يعقوب، ۱۳۸۸، الكافى، تحقيق على اكبر غفارى، ۸ جلد، دارالكتب الاسلاميه، چاپ سوم.
- ۱۴- متقى هندی، علاء الدين على، ۱۴۰۹، كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال، تحقيق بكرى حيانى، مؤسسه الرساله ، بيروت.
- ۱۵- مجلسى، محمد باقر، ۱۴۰۳، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، ۱۱۰ جلد، مؤسسه الوفا، چاپ دوم، بيروت.
- ۱۶- محدث بحراني، يوسف، ۱۳۶۳، الحدائق الناضرة فى احكام العترة الطاهرة، مؤسسه نشر الاسلامى وابسته به جامعه المدرسين حوزة علميه، قم.
- ۱۷- محمد امين، زين الدين، ۱۴۱۳، كلمه التقوى، چاپ سوم، ۷ جلد، بى جا.
- ۱۸- مناوى، محمد عبد الرؤوف، ۱۴۱۵، فيض القدير شرح الجامع الصغير من احاديث البئر النذير، تحقيق احمد عبد السلام، ۶ جلد ، دارالكتب العلميه، بيروت.
- ۱۹- نورى طبرسى، ميرزا حسين، ۱۴۰۸، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ۱۸ جلد، مؤسسه آل البيت، قم.